

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO : 7

**EBU HÂMİD MUHAMMED
EL - GAZÂLÎ**

(1058 - 1111)

14. MART. 1988 - KAYSERİ

GAZÂLÎ'NİN KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDAKİ METODU

Doç. Dr. M. Kemal ATİK^(*)

İslâm dini üzerinde araştırma ve inceleme yapmak isteyenler dikkatlerini büyük islâm düşünürü Gazâlî'den uzak tutamazlar. Çünkü Wensick'in de dediği gibi «büyük düşünür Gazâlî'nin fikirleri her kalıba sokulabilecek bir niteliktedir. Gazâlî, yeni düşüncelerin çeşitli alanlara uygulanabileceğini gösteren bir öncü idi. Bu büyük insanın düşüncesi bir okyanustur. Orada son derece yetenekli olan denizciler hariç, herkes yolunu kaybedebilir» (1).

Çağının hemen her ilim dalındaki bilgileri kendisinde toplamasıyla İslâm dünyasının en büyük dehâlarından biri olan Gazâlî, hukuk, hukuk felsefesi ve metodolojisi, kelâm, mukâyese- li dinler, tasavvuf, ahlak, siyâset, mantık ve bilim felsefesi, psikolojî ve metafizik gibi müstakil eserler yazdığı sahalardan yanı sıra, eserleri içinde ayrı fasıllar ayırarak veya bu fasıllar içinde yeri geldikçe doğrudan veya dolaylı olarak temas etmediği konu bırakmamıştır (2).

Gazâlî'nin çeşitli münasebetler dolayısıyla kitap ve risâlelerinde üzerinde durduğu konulardan biri de Kur'an'ın anlaşılması ve tefsiri konusudur. Gazâlî içinde yaşadığı toplumun sosyal, dini ve siyâsi şartlarını göz önünde tutarak Kur'an âyetleri üzerinde önemli fikirler serdetmiştir. O bu fikirlerini çağının fırka ve mezhepleri üzerinde bir takım tahliller yaptığı, mevcut yanlışların temelinde yatan sorunlara ve Kur'an'ı anlamada müslümanlardaki muhâkeme kusurlarına işâret ettiği, parça parça olmuş düşüncelerine aydınlık getirmeye çalıştığı, hangi noktalarda ve hangi meselelerde yanlışlıklarına temas ettiği sırada ortaya koymuştur.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Bilindiği üzere, «Gazâlî'nin çağı, çeşitli fırkaların çoğaldığı, fikirlerin değiştiği, bilgi elde etmek için kullanılan metodların arttığı, her fırkanın başkalarının fikirlerini çürüttüğü nisbette kendi metod ve araştırma tarzının üstün gelmesiyle övüldüğü bir çağdır. Ayrıca dîni, siyasi ve sosyal şartlar altında birbirinden ayrı olarak ortaya çıkan islam fırkalarının her biri kendi görüş ve düşüncelerini Kur'an'a dayandırdığı ve Kur'an'dan delil getirmeye çalıştığı bir devirdir. Bu devirde Kur'an, anılan grupların fırkaların görüşlerine uygun olunca zâhiri manası delil olarak gösterilmekle yetiniliyor, fakat delil iddiayı tam destekler görülmeince tevile sapılıyordu. Öyle ki, hepsinin metodunda mezhep değişmiyor, tadil edilmiyor ve herhangi bir değişikliğe uğramaz bir mihver noktası olarak kabul ediliyordu. Kur'an şu veya bu ekole uyması için o mihver noktasına göre tevil ediliyor veya teville tabi tutuluyordu. Daha açık bir ifade ile, mezhep ve fırkaların fikirleri Kur'an'ın manasına zorla kabul ettiriliyor, ve Kur'an'a hakim kılınıyordu. Bu durumun tabii bir sonucu olarak, fikirlerinde, düşüncelerinde ve yaşayışlarında Kur'an'a dayanan ve onu kendi kitabı, düşüncelerinin kaynağı olduğunu iddia eden, Kur'an'a bağlı olduğunu ve onun prensiplerine sarıldığını ileri süren gruplar ve fırkalar, dine hizmet etmek amacını gerçekleştirmek için tek bir fikir etrafında birleşemiyor, o mezhebe ve fırkaya karşı bu mezhebi ve fırkayı desteklemek, bu fırkayı teyit edip ötekini çökertmek gibi birbirine zıt fikirleri savundukları görülüyordu (3).

İslamiyet, birlik ve beraberliği, kardeşliği emrettiği halde, müslümanların birbirleriyle ihtilafa düştüklerini, islamiyet ilmi teşvik ettiği halde müslümanların fırka taassubu içinde fikirlerinin donuk kaldığını, neyin dinden uzaklaşma, neyin dine sınıksı sarılma ve dinin neye karşı olduğu hakkında kesin ölçüleri müslümanların bilmediğini, bunun sebebinin de dini anlayışlarındaki noksanlıklardan meydana geldiğini bilen Gazâlî dini ilimleri yeniden diriltmeyi gerektirecek kadar cansızlaştığını anlamış, «dini ilimlerin diriltmesi» diye tercüme edilebilecek olan «İhyâi Ulumi'd-Din» adlı eserini yazmıştır.

Gazâlî, Kur'an'ın anlaşılmasına ve gerçeğe ulaşmaya engel olan ve önüne dikilen maniaların fırka taassubunun meydana getirdiği fikir donukluğundan kaynaklandığı, bu durumun Kur'an'ı okuyanın onu anlamasına mani olan en büyük bir perde oluşturduğunu söylemiştir (4).

Gazâlî Kur'an okuyan ve onu tefsir edenin şekil ve suretleri ne olursa olsun, mezhep ve fırka ağırlığından kurtulup serbest olmasını, Kur'an'ın nassına tahakküm edecek, onu yönlendirecek görüşlerden sıyrılarak temiz bir ruhla sade bir fikirle anlamaya çalışmasını tavsiye etmiştir (5).

Gazâlî, peşin fikirlerden sıyrılarak, Kur'an'ın manalarından birini diğerlerine tercih ettirecek; yönlendirecek herhangi bir ön fikre sahip olmada doğrudan Kur'an'a yönelmenin doğru olacağı inancındadır (6).

Böyle yapanlar yani «Kur'an'ı bile bile bir ekolün, bir fırkanın, bir fikrin akide ve görüşlerine alet eden, yanlış olduğunu bildiği halde kasten Kur'an'a aykırı bir manaya çekenler re'y ile tefsiri yasaklayan hadisin şümûlûne girerler», diyen Gazâlî, «iyi niyetle kendi istibatını söylemenin câiz olduğunu, yasaklanmadığını, böyle olsaydı, İbn Abbas ve İbn Mesûd gibi ünlü müfessirler, kendi görüşlerini söylemekten geri durmazlar mıydı» der (7).

Tefsir kitaplarını okuyarak, Kur'an'daki kelimelerin ancak İbn Abas, mücâhid ve benzerlerinin rivayet yoluyla yaptıkları tefsirlerden başka manalar olmadığına, başkasının tefsirlerinin, kendi reyleri ile tefsir olduğuna, kendi reyleri ile tefsir edenlerin cehennemdeki yerlerine hazırlanmalarına inanmak, Gazâlî'ye göre Kur'anı Kerim'in esrarını anlamağa mani olan büyük bir perdedir. Eğer müfessirlerin söyledikleri doğru ise Kur'an'ı anlamanın, yapılmış tefsirini ezberlemekten başka ne kıymeti var? Bu yapılan tefsirlerden başka manası yok diyen, kendi anlayış ve kabiliyetinin dışına çıkmamakta, ancak müfessirlerin söylediklerini anlayabilmektedir. Şu gerçek iyi bilinmelidir ki, anlatanlar için Kur'an'ın manaları geniş ve şümüllüdür. Nitekim Hz. Ali : «Allah Teala Kur'an'ı Kerim'den anlayış kabiliyetini kime bahsedirse onlar müstesnadır demiştir. Nakledilen tefsir ve tercümeden başka mana olmasaydı bu sözün ne manası kalırdı?

Gazâlî kendisinden öncekilerin verdikleri bilgileri önce objektif bir şekilde öğrenmeye sonra da eleştirmeye çalışır. Eleştiri sonunda kesinlik arzedenleri alıkoyup, gerisini terkeder. Ancak, eleştirilerinde olabildiğince dürüst, titiz ve dikkatli davranmaya, seviyesini düşürmemeye özen gösterir. Gazâlî'ye göre: «Bir ilimde, o sahadaki en bilgin kimsenin seviyesine gelip de onu aşacak derecede vâkıf olmayan kimse, herhangi bir eksikliğe muttali

olamaz. İnsan ancak bu şartlar altında iddia ettiği eksikliklerde haklı olabilir. Bir görüşü iyice anlamadan ve künhüne varmadan eleştirmek, karanlığa taş atmaktır.» (8).

Gazâlî, Kur'an'ın anlaşılmasında sadece nakile önem vermeyi, tek esas olarak rivayetleri kabul etmeyi eleştirir, böylelerini yolun ilk durağında kalmış kimseler olarak görür, bütün düşüncelerini nakile hasredenler, araştırma ve te'vil'in tehlikeli vadi-sine girmeyi göze almayarak cehâlet sahasında selâmette kalmayı tercih etmişlerdir der.

Gazâlî'ye göre Kur'an'ın bütün lafızları tüm ilimlerin sedefidir. Sedefte kalan inciyi bulamaz. Fıkıh, tefsir ilimleri Kur'an'dan çıktığı gibi tıp, astronomi, astroloji, anatomi, büyü ve tılsımlar gib ilimlere de Kur'an da işaret vardır. Bunların ilk prensipleri Kur'an'ın dışında değildir. Zira bütün ilimler, Allah'ın bilgi denizinden avuçlanmıştır. O denizin kıyısı yoktur. O öyle bir denizdir ki, denizden nehirler, deltalar ayrıldığı gibi, ondan da ilk gelenlerle son gelenlerin ilmi ayrılır (9). Onun şiddetli dalgaları arasında ona dalıp kurtuluş ve saâdet ulaşan, derinlerine dalıp kırmızı, parlak ince ve yeşil zeberceti çıkaranlara gıpta etmez misin? Onlar sahillerinde dolaştılar da bu renkli amber ve altın gibi cevherler topladılar (10).

Gazâlî'ye göre Kur'an'da zikredilen her kelimenin altında birbirinden gizli manalar, remiz ve işaretler vardır. Bunların bilinebilmesi için ancak mülk ve şehâdet alemiyle gayb ve melakût âlemi arasındaki denge iyi bilinmelidir. Bunun için Kur'an hakkıyla okunmalı ve hakkıyla idrak edilmelidir.

Gazâlî'ye göre, Kur'an'ı hakkıyla okumak demek, onu dil, akıl ve kalbin müşterek okuması demektir. Dil maharic-i hurufuna riayet ederek ağır ağır okunmalı, akıl manaları üzerinde düşünmeli, kalb ise ondan ders almalıdır. Yani dil, okunmalı, akıl tercüme etmeli, kalb ibret almalıdır.

Gazâlî, bütün gayretlerini maharic-i hurufa sarf eden, harfleri mahreclerinden çıkarmaktan başka bir amaçları olmayan kurralara ve Kur'an okuyucularına şiddetle çatmakta, bu gibilerini, Kur'an'ın manasını düşünmemek ve düşündürmemekle suçlamakta, hatta böylelerini şeytanın elinde gülünç olmakla itham etmektedir.

Gazâlî'ye göre Kur'an'ı anlamak için kalbi örten, onu perdeleyen, meşgul eden, anlaşılmasına fırsat vermeyen her türlü aşırılıktan, şekil ve sureti ne olursa olsun bağımlılığın ağırlığından kurtulmalı serbest düşünce ile temiz bir fikir ve temiz bir ruhla anlamaya çalışmalıdır (11).

D İ P N O T L A R

1. Prof. W. M. Watt, Gazâlî ile ilgili bazı incelemeler, (çevr. M. Aydın, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, v. 129, Ank. 1982).
2. S. Osman, Gazâlî'nin İktisat Felsefesi, 53, İst. 1984.
3. Prof. Muhammed b. Tâvil et-Tancî, Gazâlî'ye göre Kur'an'ın tefsiri, Diyanet İş. Başk. Dergisi, 14, Ank. 1961.
4. Gazâlî, İhya, I, 176, Mısır, 1303; el-Erbain, 42-54, Kahire, 1328.
5. Gazâlî, el-Kıstâş, 189, Kahire, 1934, el-Munkız, 58, Dımeşk, 1956.
6. Gazâlî, Mizânü'l-Amel, 216, Kahire, 1328.
7. İhya, I, 269 - 270.
8. Gazâlî'nin İktisat Felsefesi, 66.
9. Gazâlî, cevâhiru'l-kur'an, 36, Mısır, 1329.
10. A.g.e., 18.
11. Bkz. et-Tancî, a.g.y., 14 - 18.